

E m a k e e l k o o l i s

Rõõm keelest

Martin Ehala

Tallinna pedagoogikaülikooli professor

Emakeel on olnud ja ilmselt on ka praegu selline õppeaine, mis jätab õpilased suhteliselt ükskõikseks: neid, kes emakeelt oma lemmikaineks peavad, on vähe, nagu neidki, kes seda üldse ei salli. Võib-olla on sellises suhtumises osalt süüdi arvamus, nagu oleks emakeel meile nii lähedane ja oma, et seal midagi õppida ega uurida ei ole. Paljud õpilased väidavad, et saavad emakeeletunnis hakkama oma keelevaistu abil. Üks mu üliõpilaste hiljutine uurimistöö näitas, et emakeeletunnis tegeleb 2/3 õpilastest kõrvaliste asjadega, kõige sagedamini lahendab teistes ainetes antud koduülesandeid. Aga kindlasti pole emakeele tuttavlikkus vähese huvi ainuke põhjus. Küllap on emakeeletund sageli ka suhteliselt kuiv keelereeglite õppimine. Ometi ei pea emakeele õpetus selline olema. Veelgi enam, minu arvates ei tohikski emakeeleõpetus selline olla.

Emakeeletunni kesine maine õpilaste seas on minu arvates tingitud emakeeleõpetuse väärast eesmärgiseadest, mille võib kokku võtta kahe sõnaga: grammatika ja õigekeelsus. Kui emakeeleõpetuse eesmärgiks oleks grammatika ja õigekeelsuse õpetamine, siis oleks see sama, kui näiteks klaverimängimisõpetuse eesmärgiks oleks klaveri ehitus ja heliredelid. Vaevalt et sellise eesmärgistusega palju klaverimänguhuvilisi leiduks. Miks peaks siis emakeelehuvilisi rohkem olema?

Klaverimängu võrdlus aitab ka paremini mõista emakeeleõpetuse tegelikku eesmärki. Keel nii nagu klaveri on vahend. Mõlemad võimaldavad inimesel ennast väljendada, klaver muusikaliselt, keel

sõnaliselt. Sellest tulenevalt on klaverimänguõpetuse eesmärk õpetada inimest ennast klaveri abil muusikaliselt väljendama. Loomulikult tuleb selleks harjutada ka heliredeleid ja teada üht-teist klaveri ehitusest, kuid need on vaid eesmärgi saavutamise eelduseks. Samamoodi on ka emakeeleõpetusega. Selle eesmärk on arendada õpilaste oskust ennast keele abil väljendada, et nad valdaksid keelt, nagu pianist valdab klaverimängu.

Siinkohal võib ju vaielda, et kõik me valdame keelt juba lapsepõlves, aga klaverit mitte, seega on keeleoskus juba enne kooli käes, jääb üle vaid õpetada grammatikat ja õigekeelsusreegleid. Selline arvamus ei pea paika. Ka laulda oskab inimene enamasti ilma erilise koolitusega, samas ei suuda harilik inimene laulmises elukutselise lauljaga võistelda. Sama on ka keelekasutusega: kõnelda-kirjutada oskame küll kõik, kuid õppinutel tuleb see paremini välja kui ülejäanutel.

On selge, et inimesed erinevad oma keelelistelt võimetelt, nagu nad erinevad ka oma muusikalistelt võimetelt. Kui see nii poleks, oleksime kõik suured kirjanikud või mõjukad kõnemehed. Samas on keele ja muusika vahel oluline erinevus. Kui muusikaliselt keskpärased inimesed võivad rahumeeli oma võimete arendamise soiku jätta, ilma et nende karjäär selle all oluliselt kannataks, siis keelega on teisiti. Keel on meie kõigi tööriist, üksipuha mis erialal me ka ei töötaks. Kes valdab keelt paremini, see võtab informatsiooni kiiremini vastu ja leiab sealt olulise ruttu. Kes valdab keelt paremini, sõnastab probleemid ja eesmärgid selgemalt. Kes valdab keelt paremini, selle argumendid on mõjuvamad ja selle ideed võetakse kiiremini omaks. Ühesõnaga, kes valdab keelt paremini, saab elus paremini hakkama.

Kõike seda arvestades on kahju, et emakeeleõpetus nii sageli on jäänud pelgalt heliredeli harjutamise tasandile. Pole siis ime, et õpilased tüdinevad ja püüavad tegelda millegi muuga.

Kõik eelöeldu ei tähenda sugugi, nagu soovitaksin ma õigekeelsuse ja grammatika õpetamisest emakeeleõpetuses loobuda. Kaugel sellest. Mõlemad on vajalikud, kuid emakeeleõpetuse eesmärk olgu keele valdamine terviklikult, mitte pelgalt õigekeelsus- ja grammatikareeglite tundmine. Kuidas seda saavutada?

Emakeeleõpetus peaks muutuma elava keele keskseks, see tähendab, et tuleks keskenduda tekstide analüüsile, nende mõistmisele ja loomisele. Isegi kui on tegu näiteks kaashäälikuühendi harjutamisega,

kas peab siis ülesande tekst koosnema üksikutest, omavahel seostamata lausetest? Mitte keegi ju keelt niimoodi ei kasuta. Muidugi on harjutust kergem koostada üksikutest lausetest, sest nii saab väiksema vaevaga kokku kriitilised keelendid. Harjutajale on aga sellise mõtetu lausejadaga töötamine iseäranis nüristav. Kujutage ette, kui klaverimängu õppimiseks kirjutatud etüüdid ei oleks muusikapalad, vaid koosneksid igasuguse loogikata üksteisele järgnevatest nootidest. Selline klimberdamine viiks õpilasel kindlasti viimasegi soovi klaverit harjutada. Just seepärast on ka mingi üksiku tehnilise oskuse (nagu näiteks *staccato*) harjutamiseks kirjutatud etüüdid muusikaliselt kaunid ja nende harjutamine pakub peale tehnika omandamise ka lihtsalt rõõmu muusikast. Millegipärast arvatakse, et emakeele harjutamisel ei ole vaja keelest mingisugust rõõmu tunda. Millest muidu nii palju nüridaid emakeeleharjutusi.

Kasutasin meelega *nüridaid*, et natuke õrritada neid, kellele normitud kirjakeel on ainus õige keelevariant. Kas mu tekst muutub mõttetuks, kui ma kasutan *nürisid* asemel *nüridaid*? Kas selle keeleveaga koos hävib päästmatult ka minu kui haritud inimese renomee? Kui nii, siis oleks see üsna ebaõiglane. Inimene on rumal ja harimatu siis, kui tema mõtte- ja tundeelu on tuim. Kui inimese mõtte- ja tundeelu on rikas, on ta haritud ka siis, kui ta ei oska kirjakeelt. Mainin seda sellepärast, et rõhutada – haritud inimese kasvatamine on olulisem kui kirjakeele normide selgeksõpetamine. Nüristava kirjakeeledrilliga võib tappa rõõmu keelest ja see on kaugelt hullem kui koma- jms keelevead. Keel on ju see, mille vahendusel me tunneme ja mõtleme. Kui ei arene keel, jäävad kängu ka mõtte- ja tundeelu. Ja keel ei saa areneda, kui puudub rõõm keelest.

Sama tuleks öelda ka grammatikaõpetuse kohta. Mis kasu on sellest, kui noor inimene oskab eristada kolme völdet ja ära tunda astmevahelduse liike, kui ta ei saa aru keerukama sõna- ja lausekasutusega tekstidest ja näeb kurja vaeva, et oma mõtteid kuidagi paberile saada. Grammatikaõpetus peab teenima eneseväljenduse huve ja grammatikat tuleb õpetada nii, et temast oleks elava keele õpetusele kasu. Peab küll tunnistama, et niisugust grammatikakäsitlust kooliõpikutest veel naljalt leida ei õnnestu, selle loomine on aga vältimatu, kui soovime teha emakeeleõpetust huvitavamaks ja kasulikumaks.

Nii tuleks grammatika eri tahke käsitleda sellest seisukohast, mida nende abil väljendada saab. See tähendab, et õppides näiteks tegusõ-

na käändelisi vorme (nagu näiteks *jooksma, jooksmas, jooksmast, jooksmata, joostes, jooksnud*), ei piisa sellest, et tunda nende vormide nimetid ja teada, et tegu on tegevusnimede ja kesksõnadega, mis on tegusõna käändelised vormid. Oluline on osata nende abil oma mõtet tihendatult väljendada. Teada, et näiteks lause *Ta lahkus, nii et ei pilgutanud silmagi* asemel võib öelda *Ta lahkus silmagi pilgutamata*. Eneseväljenduskeskne grammatikaõpetus peab õpilasele andma vahendid, mille abil teha oma keelekasutus ilmekamaks ja paindlikumaks. Nii näiteks ei pea sõnaliike tundma üksnes sellepärast, et keeles on olemas selline nähtus, vaid seepärast, et sõnade omadusi sügavamalt tundes saaks end paremini väljendada.

Samas tuleb tunnistada, et mitte kõik grammatikanähtused ei paku võimalusi oma keelekasutust viimistleda. Näiteks astmevaheldust, mis on eesti keeles üsna keeruline ja mitmekesine, pole võimalik rakendada eneseväljenduse teenistusse. Sõna kas on või ei ole astmevahelduslik, aga valida ei saa, kas kasutada astmevahelduslikult või mitte. See ei ole erilist võimalust tema abil oma väljendust rikastada ning pole ka põhjust seda üksikasjalikult õppida, iseäranis põhikoolis – piisaks lühikesest ülevaatest. Sama lugu on ka vältetega. Välte määramine on ülesanne, mis on peavalu teinud paljudele õpilastele, sealjuures omal ajal ka mulle endale. Nõuab palju aega ja harjutamist, et välteanalüüsiga hakkama saada. Ja mis sellest kõigest kasu on? Eestlase vältetunnetus on paigas ka ilma määramiseta, see tuleb intuitsiivselt. Ja see, kas oskad eri välteid keeles ära tunda, ei anna elava keele omandamisele midagi juurde.

Nõnda ei tohiks grammatika õpetamisel unustada peamist: keel on väljendusvahend ja grammatika seisab väljenduse teenistuses, seega peab väljenduse teenistuses seisma ka grammatikaõpetus. Grammatikat tuleb õpetada nii, et ta ei hävitaks peamist – röömu keelest.

Olen nüüd nii mitu korda maininud röömu keelest, kuid pole seletanud, mida ma sellega mõtlen. Rõõm keelest on rõõm selle kasutamisele. Näiteks rõõm jutustamisest, või rõõm vaidlemisest, või rõõm sõnade kõlast lauses. See on rõõm omaenese ja teiste mõtetest, mis keele abil esile tulevad. Rõõm keelest on olemuselt sama mis rõõm muusikast.

Ei üks ega teine tule niisama. Et tunda keelest röömu, tuleb sellest rõõmu tundma õppida: kuulata, kuidas teised on keelt kasuta-

nud, ja püüda ise järele teha. Lugeda raamatut nagu kuulata muusikat. Õppida kirjandust mõistma samamoodi, nagu õpitakse muusikat mõistma. Ja see on koht, kus emakeeleõpetus ja kirjandusõpetus kohtuvad: mõtted, mida ilukirjandusteosed väljendavad, on edasi antud keele abil. Ja seepärast ei tegele kirjandusõpetus kunagi pelgalt teose sisuga: keelekasutus on ilukirjanduses sama oluline kui tegevustik. Kes ei tunneks Tammsaare mitmekihiliselt voogavaid liitlauseid? Milline oleks tema teoste õhustik, kui samad mõtted oleks väljendatud lühilausetega nagu Kaur Kenderil „Iseseisvuspäevas”? Ilukirjandus on aines, mis peaks pakkuma eeskuju selle kohta, kuidas panna oma keel tööle. Et õppida tasapisi kasutama oma keelt nagu instrumenti ja tunda selle kasutamisest mõnu. Ja see, kas noor inimene õpib tundma rõõmu keelest, oleneb kindlasti paljuski emakeeleõpetajast: kas ta eesmärk on grammatika ja õigekeelsus või elav keelekasutus, mis ammutab materjali niihästi ilukirjandusest, kodumurdest kui ka ümbritsevast kõnekeelest. Emakeel võiks ju olla põnev õppeaine.

*Kirjutise aluseks on olnud Eesti Raadio
15.10.2001 „Keelekõrva” saate tekst.*